УДК 330.8

Олена Миколаївна НОСИК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування,
Національний фармацевтичний університет
E-mail: nosik_e@mail.ru

ВТРАТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КІЛЬКІСНИХ І ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ

Носик, О. М. Втрати національного людського капіталу в Україні: теоретичні підходи до визначення кількісних і якісних показників [Текст] / Олена Миколаївна Носик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 20. – С. 53-60. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. *Відтворення людського капіталу в Україні протягом тривалого часу характеризується значними втратами та деструктивними змінами цього провідного ресурсу економічного розвитку на інноваційній основі. Визначення соціально-економічного змісту та видів втрат людського капіталу є теоретичною основою розробки системи заходів щодо забезпечення в країні необхідного рівня людського розвитку.*

Мета*. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад оцінки втрат людського капіталу на основі системи їх кількісних і якісних показників.*

Метод (методологія)*. Методологічну основу дослідження складають теорія людського капіталу, системно-структурний аналіз соціально-економічних явищ та процесів, притаманних відтворенню людського капіталу.*

Результати*. Втрати людського капіталу – це, по-перше, процес його кількісної та якісної деградації (звуженого відтворення) як запасу знань, здібностей навичок та вмінь людини до продуктивної діяльності; по-друге, соціально-економічне явище, притаманне певному періоду розвитку країни, яке має кількісні і якісні виміри.*

До кількісних втрат національного людського капіталу як втрат його носіїв належать такі: абсолютні кількісні втрати природно-міграційного руху населення; процесні кількісні втрати, що породжуються існуючими обмеженнями та недоліками його продуктивного використання у суспільних інтересах; загальні кількісні втрати людського капіталу як сума його абсолютних і процесних втрат.

Серед якісних втрат національного людського капіталу проаналізовано такі: довгострокові некомпенсовані втрати капіталу здоров'я населення; неспроможність освітньої системи забезпечити інноваційне відтворення людського капіталу та його високу суспільну віддачу; 3) декомерціалізація (ринкові втрати) та декапіталізація (інвестиційні втрати) людського капіталу.

У сучасний період в Україні типом відтворення національного людського капіталу є деградація як його довготривалі кількісні та якісні втрати.

Ключові слова: *людський капітал; відтворення людського капіталу; деградація людського капіталу; втрати людського капіталу; кількісні і якісні показники втрат людського капіталу; загальні, абсолютні та процесні кількісні втрати людського капіталу; ринкові та інвестиційні втрати людського капіталу.*

© Олена Миколаївна Носик, 2015

Olena Mykolaivna NOSYK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management and Administration,
National University of Pharmacy
E-mail: nosik_e@mail.ru

THE LOSS OF NATIONAL HUMAN CAPITAL IN UKRAINE: THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE INDICATORS

Abstract

Introduction. *Reproduction of human capital in Ukraine for a long time is characterized by significant losses and destructive changes of this leading resource of economic development which is based on innovation. Definition of socio-economic content and types of losses of human capital has become the theoretical basis for the development of measures to ensure required level of human development in the country.*

Purpose *of the article is to ground the theoretical principles of estimation of losses of human capital on the basis of their quantitative and qualitative indicators.*

The method (methodology). *The human capital theory, system-structural analysis of socio-economic phenomena and processes which are inherent to the reproduction of human capital have made the methodological basis of research.*

Results. *The loss of human capital is, firstly, the process of quantitative and qualitative degradation (narrowed reproduction) as the stock of knowledge, abilities, skills and abilities of human productive activity; and secondly, socio-economic phenomenon specific to a particular period of development, which has quantitative and qualitative dimensions.*

Quantitative losses of national human capital include absolute quantitative loss of natural migration of the population; process quantitative losses that are generated by existing limitations and disadvantages of its productive use in the public interest; general quantitative loss of human capital as the sum of the absolute and process losses.

Among the qualitative losses of national human capital we have analyzed the following ones: long-term uncompensated losses of capital of public health; the failure of the educational system to provide innovative reproduction of the human capital and its high social impact; 3) decommercialization (market losses) and decapitalization (investment costs) of human capital.

Nowadays the degradation as its long-term quantitative and qualitative losses has become the type of reproduction of the national human capital in Ukraine.

Keywords: *human capital; reproduction of human capital; degradation of human capital, loss of human capital, quantitative and qualitative loss of human capital; overall, absolute and process quantitative loss of human capital; market and investment loss of human capital.*

JEL classification: O15

Вступ

Більш ніж двадцятирічному періоду соціально-економічних трансформацій в Україні притаманні значні втрати людського капіталу як одного з провідних ресурсів розвитку національної економіки на інноваційній основі. Обґрунтування теоретичних підходів до визначення змісту та видів втрат людського капіталу, їх показників, причин та наслідків є необхідною умовою розробки дієвих заходів щодо їх подолання.

У сучасний період зміст економічної категорії втрат людського капіталу не отримав ще необхідного рівня теоретичного обґрунтування. Його окремі аспекти розроблено у працях українських дослідників Л. І. Гальків [1; 2], Л. Т. Шевчук [3]. Нагальною є потреба у обґрунтуванні теоретичних засад їх визначення, структурування та оцінювання як методологічної основи розробки їх кількісних та якісних показників.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад системи кількісних та якісних показників втрат людського капіталу та визначення на цій основі типу відтворення людського капіталу в Україні у сучасний період.

Виклад основного матеріалу

Втрати людського капіталу за їх соціально-економічним змістом треба розглядати, по-перше, як процес кількісної та якісної деградації (звуженого відтворення) запасу знань, здібностей, навичок та вмінь людини як ресурсу її продуктивної діяльності у різних сферах суспільства та отримання доходу і інших вигод. Цей процес за його рівнями може бути індивідуальним, корпоративним, національним, за тривалістю – коротко – та довгостроковим, за наслідками для національної економіки – таким, що гальмує розвиток її окремих галузей та сфер, і загально-руйнівним. По-друге, у кожний конкретний період часу втрати людського капіталу є реальним соціально-економічним явищем, яке має певні кількісні і якісні виміри, причини і наслідки для національної економіки і суспільства загалом.

Визначення показників, що використовувалися для аналізу втрат людського капіталу, базувалося на методології його оцінки Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) і Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), а саме:

- за методологією ВЕФ (Індекс людського капіталу ВЕФ): 1) освіта: доступність, якість, здобутки; 2) здоров'я та профілактика захворюваності: довголіття, здоров'я, самопочуття; 3) робоча сила та працевлаштування: залучення, здібності, підготовка; 4) сприятливість середовища: інфраструктура, у тому числі соціальна, співпраця;
- за методологією ОЕСР (Індекс людського капіталу ОЕСР): 1) інвестиції у людський капітал: кваліфікація високого рівня, показники зарахування та випуску, час, вкладений у освіту; 2) регулювання інвестицій у людський капітал: оцінка освітніх досягнень учнів та компетенція дорослих; 3) результати освіти: відповідність освіти професії, показники ринку праці за віком, статтю, рівнем освіти, економічна ефективність освіти) [4, с. 229].

Кількісні втрати національного людського капіталу як втрати його носіїв поділено на такі:

- абсолютні кількісні втрати, які обумовлені природно-міграційним рухом населення. Людський капітал є невідчужуваним від його власника-індивіда, отже, зменшення кількості власників людського капіталу означає для країни абсолютну втрату останнього;
- процесні кількісні втрати, пов'язані з недовикористанням наявних людських ресурсів за різними причинами: безробіття, неповна зайнятість, асоціальне використання тощо.

Загальні кількісні втрати людського капіталу є сумою його абсолютних і процесних втрат. Для їх розрахунку запропоновано формулу:

$$THCL = NML + PL, \quad (1)$$

де, *THCL* – загальні кількісні втрати людського капіталу;

NML – абсолютні (природно-міграційні) кількісні втрати людського капіталу;

PL – процесні кількісні втрати людського капіталу.

Результати аналізу кількісних втрат людського капіталу в Україні у період 2000-2013 рр. відображено у таблиці 1.

Аналіз абсолютних і процесних кількісних втрат людського капіталу дозволив обґрунтувати такі висновки: по-перше, Україні притаманним є від'ємний баланс природного і міграційного приросту/зменшення кількості власників людського капіталу. Протягом 1991-2013 рр. Україна внаслідок цього щорічно втрачала 287,4 тис. осіб. – це абсолютна кількісна втрата людського капіталу [10].

Процесні кількісні втрати національного людського капіталу, що породжуються існуючими обмеженнями та недоліками його продуктивного використання у суспільних інтересах, мають багато характеристик, серед яких при їх розрахунку було виокремлено усунення економічно активних власників людського капіталу із суспільного виробництва у формі: а) безробіття; б) асоціального використання запасу знань, одним із показників якого є кількість засуджених за правопорушення. Таким чином, процесні втрати людського капіталу визначалися як кількісні зміни, пов'язані з динамікою таких його видів, як непрацюючий людський капітал (безробіття) і негативний (асоціальний) людський капітал, оскільки кількість засуджених за правопорушення певною мірою відображає масштаб асоціального використання людського капіталу.

Як видно з таблиці 1, у період 2000-2013 рр. в Україні середньорічні процесні кількісні втрати людського капіталу складали 2004,4 тис. осіб, загальні кількісні втрати – 2289,1 тис. осіб. Таким чином, у цей період типом відтворення національного людського капіталу була його довготривала деградація як абсолютні (природно-міграційні) і процесні кількісні втрати носіїв людського капіталу.

Якісні показники втрат людського капіталу України стосуються насамперед таких базових його форм, як капітали здоров'я, освіти.

Таблиця 1. Кількісні втрати людського капіталу в Україні (2000-2013 рр.)*

Роки	Втрата (-) населення внаслідок його природного та зовнішньоміграційного руху NML (тис. осіб)	Безробітне населення за методологією МОП, (тис. осіб)	Кількість засуджених як показник асоціального використання людського капіталу (тис. осіб)	Процесні втрати (-) PL (тис. осіб)	Загальні втрати (-) THCL (тис. осіб)
2000	-506,6	2630,0	230,9	-2860,9	-3367,5
2001	-521,7	2440,3	201,6	-2641,9	-3163,6
2002	-398,0	2128,6	194,2	-2322,8	-2720,8
2003	-381,0	1994,0	201,1	-2195,1	-2576,1
2004	- 341,6	1888,2	204,8	-2093,0	-2434,6
2005	-351,3	1595,2	176,9	-1772,1	-2123,4
2006	-283, 4	1513,7	160,9	-1674,6	-1958,0
2007	-273,4	1416,7	152,8	-1569,5	-1842,9
2008	-229,0	1424,0	146,9	-1570,9	-1799,9
2009	-180,8	1956,6	146,4	-2103,0	-2283,8
2010	-184,5	1784,2	168,8	-1953,0	-2137,5
2011	-144,9	1731,7	154,4	-1786,1	-1931,0
2012	-63,2	1656,6	162,9	-1819,5	-1882,7
2013	-126,8	1576,4	123,0	-1699,4	-1826,2
За період 2000-2013 рр.	-3986,2	-	-	-	-
У середньому за рік	-284,7			-2004, 4	-2289,1

**Розраховано за даними [5-9]*

По-перше, за період 1992-2013 рр. при зменшенні чисельності населення України на 12,5 %, кількість лікарняних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб скоротилася на 36 %: з 0,75 до 0,48; захворюваність населення у розрахунку на 10 тис. зросла з 6380 випадків у 1992 р. до 6810 у 2013 р. [11]. Ці дані свідчать про довгострокові некомпенсовані якісні втрати капіталу здоров'я населення України.

Узагальнювальним показником якості капіталу здоров'я, вважаємо, може бути очікувана тривалість життя населення. За даними «Світової статистики охорони здоров'я 2014» [12], що були оприлюднені Всесвітньою організацією охорони здоров'я 15 травня 2014 року, очікувана тривалість життя населення України за період 1990-2012 рр. зросла тільки на один рік з 70 років до 71 року. Для порівняння, у цей період очікувана тривалість життя у середньому у світі зросла на 6 років, у країнах з мінімальним значенням цього показника – на 8 років, з середнім – на 6 років, з максимальним – на 5 років, у Європі – на 4 роки. На нашу думку, зміна очікуваної тривалості життя на 1 рік за період у 22 роки – це показник не розширеного, а простого відтворення капіталу здоров'я населення України. Треба підкреслити, що просте відтворення людського капіталу протягом довготривалого періоду є чинником деградації, оскільки його незмінні якісні характеристики вже не відповідають вимогам суспільного розвитку, що змінилися. Все це свідчить про притаманні капіталу здоров'я населення Україні значні якісні втрати.

По-друге, якість відтворення освітнього капіталу людини характеризують показники розвитку сфери освіти у країні, охопленості населення різними формами навчання, місця країни у світових освітніх рейтингах тощо.

У якісному вимірі стан вищої освіти якнайкраще характеризує рейтинг «Universitas 21», який розроблюється консорціумом провідних академічних університетів світу з метою визначення та порівняння якості національних систем вищої освіти. Місце України у зазначеному рейтингу відображено у таблиці 2.

Дані таблиці 2 свідчать про значні якісні втрати вищої освіти в України: у загальному рейтингу українська вища освіта з 25 місця (56,8 бала) спустилася на 42 (43,9 бала). При цьому, розвитку вищої освіти в Україні притаманна певна суперечливість: з одного боку, дуже високим є рівень охопленості населення вищою освітою: зараз 76 % населення охоплено вищою освітою [16]. З іншого боку, за результативністю вищої освіти Україна зараз займає тільки 38 місце серед 50 країн. Тобто, високій рівень доступу до освіти в Україні не забезпечує отримання значного суспільного результату. Як

підкреслено у U21-2013, «якісна система освіти забезпечує країну добре підготовленою і освіченою робочою силою, яка відповідає потребам країни, та надає широкий спектр отримання освіти для людей з різними інтересами і навичками, а також робить свій внесок у скриньку знань країни і світу» [14]. Отже, незважаючи на значну охопленість населення України вищою освітою, її стан не забезпечує інноваційного (розширеного) відтворення людського капіталу та його високої суспільної віддачі.

Таблиця 2. Україна у рейтингу «Universitas 21»*

Доповідь	Роки, дані за які аналізуються	Кількість країн	Загальний рейтинг	
			Місце України/ бали	Країна-лідер/бали
U21 2012	2004-2009	48	25/56,8	США/100
U21 2013	2006-2010	50	36/49,0	США/100
U21 2014	2008-2013	50	42/43,9	США/100

**За даними [13-15].*

Серед якісних втрат людського капіталу треба також виокремити його ринкові (декомерціалізація) та інвестиційні (декапіталізація) втрати.

Ринкові втрати людського капіталу в Україні характеризують показники рівня безробіття осіб із середньою та вищою освітою, а також дані про співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці (рис. 1). В Україні протягом 1999-2012 рр. попит на професійну і кваліфіковану працю був значно меншим, ніж попит на просту працю, що свідчить про незатребуваність людського капіталу, його декомерціалізацію. Рисунок 1. демонструє постійне перевищення пропозиції праці над попитом на неї в Україні у період 2007-2013 рр.

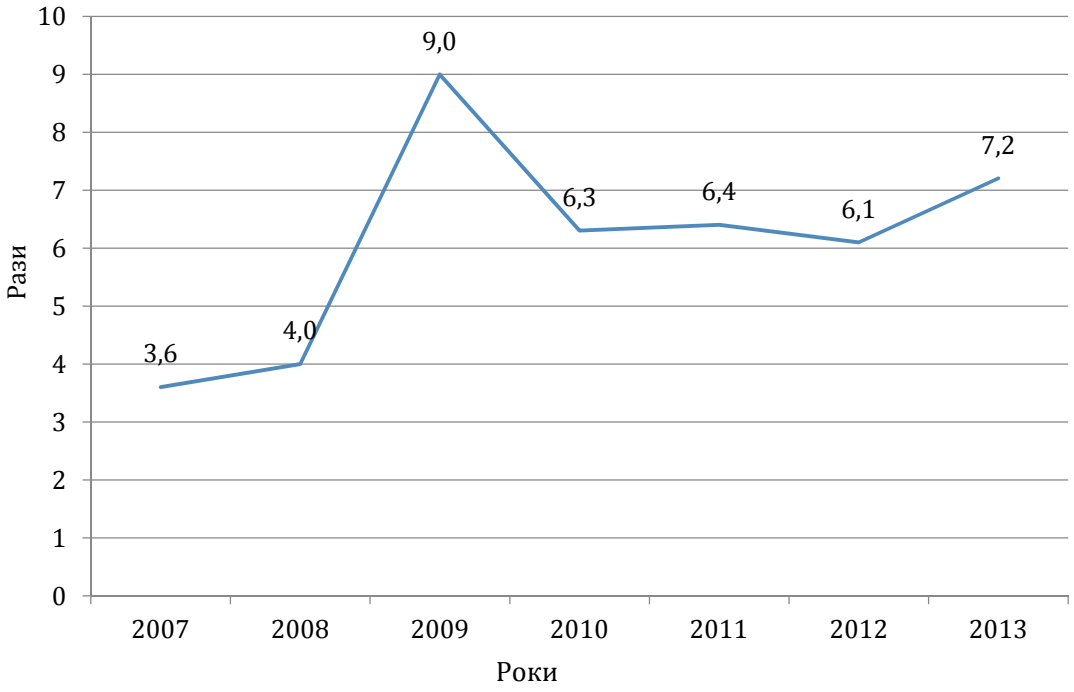

Рис. 1. Співвідношення пропозиції робочої сили і попиту на неї в Україні 2005-2013 рр. [17]

Інвестиційні втрати (декапіталізацію) людського капіталу в Україні характеризують показники вкладень населення країни у освіту і охорону здоров'я, витрат підприємств на працівників, державного фінансування галузей освіти, охорони здоров'я, науки тощо.

Протягом 2000-2012 рр. частка витрат українського домогосподарства на освіту, охорону здоров'я, відпочинок та культуру у його сукупних витратах за місяць залишалась на низькому рівні: 6,1 % у 2002 р., 7,2 % у 2005 р., 6,7 % у 2012 р. У грошовому вимірі це відповідно 40,2 грн., 76,2 грн., 240,6 грн. за місяць. Для порівняння: частка витрат домогосподарства на алкогольні напої і тютюнові вироби складала у 2002 р. 3,0 % (19,7 грн.), 2005 р – 2,9 % (35,7 грн.), 2012 р. – 3,5 % (125,7 грн.), що майже у 3 рази більше частки витрат на освіту (2012 р. – 1,3 %; 46,7 грн.) [18]. Ця ситуація пов'язана як із значними

бюджетними обмеженнями і традиційною орієнтацією родин на безкоштовні освітні і медичні послуги, так і з низькою оцінкою ролі освіти та охорони здоров'я у збільшенні доходів та з відсутністю впевненості у їх отриманні у майбутньому. Таким чином, домогосподарствам України як інвесторам у людський капітал є характерним низький рівень інвестиційної активності.

Вкладення підприємств у працівників є джерелом формування і накопичення індивідуального трудового капіталу як базової форми людського капіталу. Для вітчизняних підприємств протягом тривалого періоду є характерним низький рівень вкладень у працівників. Витрати підприємств і організацій на одного працівника в Україні у 2012 році складали 508 дол. на місяць. Для порівняння: середньомісячні витрати підприємств і організацій на одного працівника у 2011 році склали у Румунії – 898, Латвії – 1160, Литві – 1201, Польщі – 1563, Чеській Республіці – 2034, у Великобританії – 3955, Іспанії – 4233, Німеччині – 5731, Франції – 6105, Данії – 7023 дол. [19]. Тобто відставання українських підприємств від європейських є дуже значним: від 1,8 раза порівняно з Румунією до 13,8 раза порівняно з Данією. У 2006-2011 роках в Україні частка витрат на оплату праці у структурі операційних витрат з реалізованої продукції складала 5-6 %, а у країнах Західної Європи вона сягала до 45 % [20]. Знижувались також державні витрати у підготовку робітників: у 2011 році ці витрати було скорочено майже у 4 рази і з того часу їх розмір не відновився [20]. Отже, можна стверджувати, що діяльність домогосподарств, підприємств, держави як інвесторів у людський капітал не забезпечує розширеного відтворення національного людського капіталу людини, що свідчить про його інвестиційні втрати (декапіталізацію).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Втрати людського капіталу як процес і соціально-економічне явище є кількісними і якісними. Їх оцінка повинна спиратися на систему показників, серед яких показники абсолютних і процесних кількісних втрат людського капіталу, показники його якісних втрат – деградації капіталів здоров'я та освіти як базових форм людського капіталу, ринкових і інвестиційних втрат. Спираючись на проведений аналіз на базі зазначених показників, можна стверджувати, що в Україні типом відтворення національного людського капіталу є деградація як його довготривалі кількісні та якісні втрати.

Список літератури

1. *Гальків, Л. Втрати людського капіталу: теорія й методологія дослідження та діагностика [Текст]: монографія / Гальків Л. І. ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2010. – 229, [3] с.*
2. *Гальків, Л. І. Втрати людського капіталу та їх попередження (теорія, методологія, практика) [Текст]: автореф. дис ... д-ра екон. наук: 08.00.07 [Електронний ресурс]/ Л. І. Гальків. – Львів, 2013 . – 40 с. – Режим доступу: http://mydisser.com/en/catalog/view/45/371/13918.html.*
3. *Шевчук, Л. Т. Втрати людського капіталу в Україні: понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення [Текст] / Л. Т. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів: ІРД НАН України, 2007. – Вип. 3 (65). – С. 9-27.*
4. *Осійчук, О. А. Проблеми інтегральної оцінки людського капіталу [Текст] / О. А. Осійчук // Вісник соціально-економічних досліджень. –2014. – Вип. 2. – С. 226-231.*
5. *Природний рух населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
6. *Міграційний рух населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
7. *Правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
8. *Основні статистичні показники зі статистики праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/*
9. *Уровень безработицы в Украине с 2000 по 2014 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/people/unemploy.php.*
10. *Населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
11. *Захворюваність населення. Заклади охорони здоров'я. Населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
12. *Worldhealthstatistics 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2014_Part3.pdf?ua=1.*
13. *U21 Rankings of National Higher Education Systems 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.universitas21.com/news/details/61/u21-rankings-of-national-higher-education-systems-2012.*
14. *U21 Rankings of National Higher Education Systems 2013[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ncepa.kz/multimedia/document/B9.pdf http://www.smart-edu.com/universitas-21-rating-2012.html.*
15. *U21 Rankings of National Higher Education Systems 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems.*

16. *Охопленість українців вищою освітою становить 76% – Інститут демографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lovi-moment.com.ua/opublikovanyj-rejtynh-universitas-21-yakyj-otsinyuje-natsionalni-systemy-vyschoji-osvity.html.*
17. *Попит та пропозиція робочої сили у 2007-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
18. *Структура сукупних витрат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Веб-сайт Держстату України: http://www.ukrstat.gov.ua.*
19. *Інформаційно-аналітичні матеріали на засідання НТСЕР до питання про стан реформування оплати праці [Електронний ресурс] / Федерація профспілок України. – Київ, 2014 р. – Режим доступу: www.ntser.gov.ua/split/files/content/p1-ps. doc.*
20. *Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf.*

References

1. *Hal'kiv, L. (2010). Vtraty lyuds'koho kapitalu: teoriya y metodolohiya doslidzhennya ta diahnostyka. Lviv : Vyd-vo L'viv. komerts. akad.*
2. *Hal'kiv, L. I. (2013). Vtraty lyuds'koho kapitalu ta yikh poperedzhennya (teoriya, metodolohiya, praktyka): avtoref. dys ... d-ra ekon. nauk: 08.00.07. L'viv. Rezhym dostupu: http://mydisser.com/en/catalog/view/45/371/13918.html.*
3. *Shevchuk, L. T. (2007). Vtraty lyuds'koho kapitalu v Ukrayini: ponyatiyno-katehoriynyy aparat i kontseptual'ni polozhennya. Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennya v perekhidnyy period. L'viv: IRD NAN Ukrayiny, 3 (65, 9-27.*
4. *Osiychuk, O. A. (2014). Problemy intehral'noyi otsinky lyuds'koho kapitalu. Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen', 2, 226-231.*
5. *Pryrodnyy rukh naselennya (n. d.). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
6. *Mihratsiynyy rukh naselennya (n. d.). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
7. *Pravoporushennya (n. d.). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
8. *Osnovni statystychni pokaznyky zi statystyky pratsi. (n. d.). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/*
9. *Uroven' bezrabotytsy v Ukrayne c 2000 po 2014 hh. (2015). Retrieved from: http://index.minfin.com.ua/people/unemploy.php.*
10. *Naselennya (2015). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
11. *Zakhvoryuvanist' naselennya. Zaklady okhorony zdorov"ya. Naselennya. (2015). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
12. *World health statistics 2014 (2015). Retrieved from: http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2014_Part3.pdf?ua=1.*
13. *U21 Rankings of National Higher Education Systems 2012. (2013). Retrieved from: http://www.universitas21.com/news/details/61/u21-rankings-of-national-higher-education-systems-2012.*
14. *U21 Rankings of National Higher Education Systems 2013. (2014). Retrieved from: http://ncepa.kz/multimedia/document/B9.pdf http://www.smart-edu.com/universitas-21-rating-2012.html.*
15. *U21 Rankings of National Higher Education Systems 2014 (2015). Retrieved from: http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems.*
16. *Okhoplenist' ukrayintsiv vyshchoyu osvitoyu stanovyt' 76% – Instytut demohrafiyi. (2015). Retrieved from: http://lovi-moment.com.ua/opublikovanyj-rejtynh-universitas-21-yakyj-otsinyuje-natsionalni-systemy-vyschoji-osvity.html.*
17. *Popyt ta propozytsiya robochoyi syly u 2007-2013 rr. (2014). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/.*
18. *Struktura sukupnykh vytrat. (2015). Retrieved from: Veb-sayt Derzhstatu Ukrayiny: http://www.ukrstat.gov.ua.*
19. *Informatsiyno-analitychni materialy na zasidannya NT·SER do pytannya pro stan reformuvannya oplaty pratsi. (2014). Retrieved from: www.ntser.gov.ua/split/files/content/p1-ps.doc.*
20. *Stratehiya reformuvannya vyshchoyi osvity v Ukrayini do 2020 roku (proekt). (2011). Retrieved from: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf.*

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015 р.